

Seyfuddîn el-Âmidî'nin *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* Adlı Eseri*

Sayf al-Dîn al-Âmidî's Work Entitled *Ghâyat al-Amal fi 'İlm al-Jadal*

Hasan DEMİR**

Öz

Cedel, herhangi bir konuda hasmın/Muhâlifin görüşünü delile dayalı olarak çürütüp aksi yönde delil serdetme faaliyetidir. Bu faaliyet ilk dönemlerden itibaren fıkıh ilminde tatbik edilmiştir. Özellikle fikhî tartışmalarda cedel ilmi, tartışılan meseleyle ilgili yapılan hataları fark edip düzeltme becerisini ve imkânını vermektedir. İslâm hukuk tarihine bakıldığında usûl âlimlerinin belirli usûl ve kâidelerle bir görüşün doğru olduğunu, muhâlif görüşün ise hatalı olduğunu cedel yöntemiyle ortaya koymaya çalıştıkları görülür. Farklı görüşlere sahip iki kişinin sağlıklı ve verimli bir şekilde tartışmalarını yürütebilmesi için cedelin kurallarını belirleyen ilmi'l-cedel disiplini önemi haizdir. Bu meyanda ilk dönemlerden itibaren hakikatin ortaya çıkması için cedelde bulunan kimselerin gözetmesi gereken kurallar tespit edilip üzerinde durulmuş ve bu minvalde eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan bir tanesi de Seyfuddîn'nin el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* isimli eseridir. Âmidî'nin söz konusu eserinin Cedel-fıkıh usûlü ilişkisi bağlamında dikkate alınması gereken eserlerden bir tanesi olduğu söylenebilir. Bu çalışmada kısaca cedel ve Âmidî'nin ilgili eserinin mâhiyetinin ne olduğu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Cedel, Diyalektik, Seyfuddîn'nin el-Âmidî, *Gâyetü'l-emel fi 'İlmi'l-cedel*.

Abstract

Jadal (dialectic) is an activity/art refuting the opponent's opinion on the basis of evidence in any subject and propounding evidence for counter-discourse. This activity is practiced in the 'ilm al-fiqh from the first periods. Specifically in the fikhî disputes, ilm al-jadal provides the ability and opportunity to recognize and correct mistakes made on the issue under discussion. When examined the history of Islamic law, it is seen that Usûlis (scholars of usûl) has tried to an opinion is true with the aid of certain methods and rules, and counter-view is wrong by using the method of jadal. The discipline of ilm al-jadal that determines the rules of dialectic to carry out the discussion of two people with different views healthily and efficiently is significantly important. In this sense, the rules of jadal for deliberators are identified and emphasized for revealing the truth from the earliest times; and also it is seen that many books are written in this area. One of them is the book called *Ghâyat al-amal fi 'ilm al-jadal* and it is written by Sayf al-Dîn al-Âmidî (d. 631/1233). It can be said that al-Âmidî's mentioned book is one of the works of to be considered in the context of the relation between jadal and usûl al-fiqh. In the present study, the concept of jadal is analyzed and the mentioned book written by al-Âmidî's is scrutinized.

Keywords: Usûl al-Fiqh, Jadal, Dialectic, Sayf al-Dîn al-Âmidî, *Ghâyat al-Amal fi 'İlm al-jadal*.

Giriş

İslâm bilginleri, birey ve toplumun dünya-ahiret saâdeti için öğrendikleri dinî bilgileri, yazdıkları eserler aracılığıyla başkalarına aktarmışlardır. Bunlardan biri de Şâfiî ve Eş'arî âlimlerden, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfuddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî'dir. Özellikle fıkıh usûlü, kelâm, felsefe ve mantık alanlarında kaleme aldığı eserler sayesinde etkisi ve ününü kendisinden sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. Âmidî'nin kaleme aldığı önemli eserlerinden biri de cedel ilmine dair

* Geliş Tarihi: 24.03.2021, Kabul Tarihi: 29.06.2021.

** Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, demirhasan733@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5881-1293.

olan *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* isimli eseridir.¹ Cedelin fıkıh ilmine tatbikatı ile ilgili olan eserin, fikhî meseleler üzerinde tartışılırken dikkate alınması gereken eserlerden bir tanesi olduğu söylenebilir. Cedel ilmi, fikhî bir meselenin mâhiyetinin itiraz ve hatadan olabildiğince soyutlanıp sağlam bir şekilde ortaya konmasına önemli katkı sağlamaktadır. Eserin tahkikleri dışında hakkında herhangi bir çalışmaya rastlamadığımız *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel*'i ilim ehline genel hatlarıyla arz etmeyi düşündük. Bu bağlamda öncelikle ana hatlarıyla eserin yazıldığı alan olan cedel ilmine değinilecek. Ardından muhteva ve yöntem açısından eser üzerinde durulacaktır. Çalışmada *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel*'in Melik Suûd Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ali b. Abdulaziz b. Ali el-'Umeyrînî ilmî neşrini tercih ettik.²

1. Cedelin Tanımı, Gayesi ve Tarihi

Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel adlı eserin tanıtımına ve metoduna dair mülahazalara başlamadan evvel, kitabın konusu olan “cedel”in ana hatlarıyla etimolojik yapısına ve anlam tahliline, cedelin gayesine ve tarihçesine dair aşağıda bir girizgâh yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yolla esere dair yer verdiğimiz izâhların daha anlaşılır hale gelmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Tanımı

C-d-l kökünden türeyen “cedel”, türevleriyle birlikte sözlükte vurmak, galip gelmek, bıktırmak, ipi bükme, bir şeyi aşırı derecede savunmak gibi anlamlara

¹ Âmidî'nin bu eseri kaynakların bir kısmında *Şerhu Cedeli's-Şerîf* şeklinde özel bir isim olmaksın geçerken bir kısmında *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* şeklinde geçmektedir. Örneğin İbn Hallikan'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân* isimli eserinde Âmidî'nin bu eseri *Şerhu Cedeli's-Şerîf* olarak geçerken Ömer Rızâ Kehhâle'nin (1905-1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* isimli eserinde *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* şeklinde geçmektedir. Bk. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, ed. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sâdır, 1970), 3/294; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 7/155. Çalışmada eserle ilgili bilgi verirken kaynaklarda yer alan özel isimle vermeyi tercih ettik.

² el-'Umeyrînî'nin dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla Dr. Abdulvâhîd Cahdânî'nin Müessetu'r-risâle nâşirûn'dan çıkan ilmî neşri de bulunmaktadır. (Müessetu'r-risâle nâşirûn, Beyrut 2016) el-'Umeyrînî'nin, cedel alanında Gazzâlî'nin *el-Müntehal fî'l-Cedel* adlı eserini de tahkik etmesi onun neşrini tercih etmemizde belirleyici etkenlerden birisi oldu. el-'Umeyrînî, tahkikini “el-Cedel” ismiyle neşrederken Cahdânî, “*Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel*” adıyla neşretmiştir. el-'Umeyrînî tahkikini “el-Cedel” ismiyle neşrettiği için ondan dipnot verilirken onun kullandığı isim kullanılacaktır.

gelmektedir.³ Terim olarak, çeşitli şekillerde tanımlandığı müşâhede edilmektedir. Bunlardan bazısı şöyledir: Cedel, hasmın/Muhâlifin görüşünü delile dayalı olarak veya bu görüşün şüpheden salim olmadığını ortaya koyarak ifsad etmedir.⁴ Cedel, doğruya ulaşmak için karşı tarafın delilini çürüterek aksi yönde bir delil sunma faaliyetidir.⁵ Cedel “söz söyleme ve tartışma metodunun belirlendiği, kuralların konulduğu bir san’attır.”⁶ Cedel, bir iddianın isâbetli veya hatalı olduğunu göstermeyi hedefleyen ve tartışma ilkelerinden bahseden bir ilmin adıdır.⁷

Türkçe karşılığı “eytişim”⁸ olan cedel kelimesinin Latince’de karşılığı “dialectia” sözcüğüdür. “Dia” ve “legin” sözcüklerinin birleşiminden oluşan dialectica⁹, dil, söz, iki şahıs arasında karşılıklı görüşme ve münâkaşada bulunma manalarını ifade ettiği gibi, akıl yürütme ve istidlâl anlamlarını da muhtevîdir.¹⁰ Diyalektik, farklı filozoflar tarafından çeşitli dönemlerde değişik anlamlarda kullanılmıştır. Modern dönem felsefesinde diyalektiği, ilk kez Immanuel Kant’ın (1724-1804) kullandığı görülmektedir. Diyalektik Kant’a göre deneyimin sınırlarının ötesine giden transendental (aşkın) yargıların hatalarını ya da tutarsızlıklarını gösteren mantık çeşidi anlamına gelir.¹¹

İslâm dünyasında cedel terimini ilk ta’rîf eden İbn Vehb olarak bilinen Ebu Hüseyin İshak b. İbrahim b. Süleyman b. Vehb’dır (ö. 335/947). İbn Vehb cedeli şu şekilde ta’rîf etmiştir: “İnançları itibariyle ihtilafa düşen iki tartışmacının kendisiyle

³ Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1994), 28/191-192.

⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 74.

⁵ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *Tefsiru's-Şaravî* (Matabiu'l-Ahbari'l-Yevm, 1997), 11/6569.

⁶ İbrahim Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1999), 18.

⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, TDV İslâm Ansiklopedisi (1993), 208-210.

⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 50.

⁹ Ebü Hamid Hucetülislâm Muhammed b Muhammed Gazzâlî, *el-Müntehal fi'l-Cedel*, *Muhakkikin Girişi*, ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali el-'Umeyrîni (Beyrut: Darü'l-Verrak, 2004), 32.

¹⁰ Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, 18.

¹¹ Ahmet Cevizci, *Felesefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 245-246.

delil getirmeyi hedeflediği sözdür.” Bu mezhebi, dini, hukuki konularda, anlaşmazlıklarda ve de özür beyan etmekten kaçınılan konularda kullanılır.¹²

Gazzâlî (ö. 505/1111 cedeli şu şekilde ta’rîf etmektedir: Cedel, hakkın ortaya çıkması veya bâtılın ilga edilmesi yahut zann-ı gâlibin ortaya çıkması için iki veya daha fazla kişi arasında cereyan eden görüş alışverişinden ibarettir.¹³ Cedel hakkında müstakil bir eser kaleme alan Muhammed Ebû Zehre (1898-1974), cedeli din ve amel gibi konularda fikir beyan etme ve tartışma olarak görmektedir. Nitekim o Hz. Peygamber’in (a.s) müşriklerle ve ehli kitapla yaptığı tartışmalarını cedel kategorisinde işlemektedir. Aynı şekilde hulefâ-yi râşidîn dönemindeki inanç ve amel konusundaki ihtilafları ve yorumları da cedel kapsamında ele almaktadır.¹⁴

1.2. Gayesi

Konusu deliller ve yöntemler olan¹⁵ cedelin gayesini, Aristoteles (m.ö. 384-322) şu şekilde ifade eder: Cedel, muhtemel öncüllerden yola çıkarak, öne sürülen her konuya dair bir delil ileri sürme olanağını verecek bir yöntem elde etmekten ve bir delil ortaya attığımızda kendimizi buna aykırı olacak bir şey söylemekten menetmekten ibarettir.¹⁶

Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) cedelin amacını, ‘hasmı susturmak, burhanı anlamaktan aciz olanı ikna ve ilzâm etmek’ şeklinde görmektedir.¹⁷ Molla Halil Siirdî (1754-1843) cedelden maksadın hasmı ikna ve ilzam ettirmek olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Muhammed Sıddîk el-Kannevcî (ö. 1307/1890) ise cedelin maksadını

¹² Gazzâlî, *el-Müntehal fi'l-Cedel, Muhakkikin Girişi*, 56-57.

¹³ Ebû Hamid Hucetülİslâm Muhammed b Muhammed Gazzâlî, *el-Müntehal fi'l-Cedel.*, ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali el-'Umeyrîni (Beyrut: Darü'l-Verrak, 2004), 304-305.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Târihu'l-Cedel* (Dâru Fikri'l-Arabî, 1980), 42, 55, 103, 109 vd.

¹⁵ Ahmet Numan Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebu İshak eş-Şirâzî Örneği)* (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2019), 31.

¹⁶ Aristoteles (ö. m.ö. 322), *Organon V (Topikler)*, çev. H. Ragıp Atademir (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996), 3.

¹⁷ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 74.

¹⁸ Molla Halil Siirdî, *Telmîhu'l-İsâgüci*, ed. Hamit Sevgili (İstanbul: Haşimi, 2020), 107.

şu şekilde ifade etmektedir: Cedel ilminden maksat bir görüşü çürütme, onaylama, bozma ve uygulama yeteneğini elde etmektir.¹⁹

Çağdaş mantık hocalarından Emiroğlu ise cedel ile kastedilen gayeleri şu şekilde sıralamaktadır:²⁰

- Konuyla ilgili serdedilen deliller veya sorular üzerinde acele etmeden konuşma ve yanıt verme yöntemlerini bulma
- Delillendirmede bulunurken kendi kendimizle tezata düşmemenin yollarını beyan etme
- Zihinsel antreman yapma ve zihni felsefi meseleleri tartışmaya hazır hale getirme
- Karşı tarafın benimsediği fikirlerin önünü tıkama, onu susturma ve hizaya getirme yöntemlerini ibrâz ederek kişiyi tartışmalarda kuvvetli kılma.²¹

Cedelden güdülen gaye, bir fikri savunmak veya onu çürütmek olduğunda cedelci bazen iddia ettiği görüşü savunarak cevap veren (*mûcib*) pozisyonunda olur; bazen de muhatabın fikrini çürütmek için soru soran (*sâil*) konumunda olur. Cedelde ilk hedeflenen şey, karşı tarafın görüşlerini iptal etmektir. Bir başka ifadeyle onu geçersiz kılmaya yönelik çalışmaktır. Bu da soru soranın görevidir. Mûcibin asıl görevi ise sâilin itirazlarını bertaraf ederek düşüncesini kabul ettirmektir. Cevap veren, fikirlerini savunmaya, soru soran ise savunulan fikirleri çürütmeye çalışır. Tartışmada ikiden fazla kişiye ihtiyaç duyulmadığı gibi belirli bir zaman sınırlaması da yoktur.²²

Cedel ve münâzaranın aynı disiplini mi ifade ettiği yoksa farklı iki disiplin mi olduğu tartışmalıdır. Münâzara ve cedel arasında fark görmeyen²³ bazı âlimler olduğu

¹⁹ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî Kannevî, *Ebcedü'l-'Ulûm* (Dâru İbn Hazm, 2002), 355.

²⁰ Emiroğlu, "Cedel Nedir?", 20.

²¹ Bunun için bazen benimsenen herhangi bir düşünce ya da görüşle ilgili münâsip ve belirgin deliller serdetme ya da bunun gayreti içerisinde olmak yerine güç tehdidinde bulunularak muhâlif taraf susturulmak istenmiştir. Hüseyin Doğan, "İslâm Kelâmcılarına Göre Cedel Yönteminin Uygulama Alanı ve Pratikteki Yansımaları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (01 Ocak 2017), 87.

²² İbrahim Emiroğlu, "Cedelin İşleyişi ve Değeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2001), 11, 13-14.

²³ Münâzara ve cedel birbiri yerine kullanılmıştır. Örneğin "Kitap ehlinden zulmedenler hariç onlar ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin..." (Ankebût 29/46) ayetinde kullanılan mücadele kelimesi münâzara anlamındadır. Ebû Zehre, *Târîhu'l-Cedel*, 6.

gibi gayeleri ve icra şekilleri bakımından birbirinden farklı olduğunu belirten âlimler de bulunmaktadır. Münâzarada amaç hakikati ortaya koymak iken cedelde amaç karşı tarafı ilzâm ettirmektir.²⁴ Cedelde; mutlak olarak üstün gelmek için uyanık davranılır, şekil mantığına katı şekilde bağlanılır ve yerine göre alaycı ve sert üslûp kullanılabilir. Münâzarada ise hedef gerçeği aramak olduğu için önce kesin delil (burhân) ve öncüllere sonra meşhurattan²⁵ olan öncüllere dayanılır. Aynı zamanda daha yumuşak ve olgun bir üslûp kullanılır.²⁶ Hakikati ortaya çıkartmak için münâzara yapan taraftarlar meseleyi şahsileştirip birbirini kötölemeye ve ilzam etmeye çalıştıklarında münâzara cedele dönüşür.²⁷ Dolayısıyla münâzara olarak başlayan bir süreç cedel olarak devam edebilir.

İslâm âlimleri mutlak galip gelmek için değil hakkın ortaya çıkması için cedel yapmışlardır. Örneğin İbn Hazm (ö. 456/1064) yapılan bir tartışmada galip geldiği halde daha sonra yaptığı araştırmalarda hasmının haklı olduğuna işâret edebilecek deliller ile karşılaşınca hasmının yanına gidip onun ilgili konuda haklı olduğunu kendisinin de onun görüşüne döndüğünü bildirmiştir.²⁸

1.3. Tarihi

Cedel ilmini; insanların bir konu üzerinde konuşmaları, tartışmaları ve kendilerini savunmaları için bir yöntem olarak kabul ettiğimizde²⁹ cedelin tarihini insanlığın başlangıcıyla başlatmak mümkündür.³⁰ Kur'ân'ı Kerîm'de Peygamberlerin kendi kavimlerini ikna mücadelesi ve Hz. Peygamber'in (a.s) müşrik, Yahudî ve Hıristiyanları ikna çabaları da cedel kategorisinde ele alınabilir.³¹ Nitekim Hz.

²⁴ Ebû Zehre, *Târîhu'l-Cedel*, 5.

²⁵ Meşhurat, halk tarafından doğruluğu kabul edilmiş hükümlerdir. Doğruluğu kabul edilmiş hükümler herkes tarafından kabul edilebildiği gibi bir kısım insan tarafından da kabul edilebilir. Örneğin “adalet güzeldir, zulüm kötüdür” önermesinin isâbetli olduğu tüm insanlar tarafından kabul edilir. Örf adetlere göre verilen hükümler ise bir kısım insan tarafından kabul edilir. Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 186.

²⁶ Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, 19.

²⁷ Ebû Zehre, *Târîhu'l-Cedel*, 5.

²⁸ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm İbn Hazm, *Resâ'ilü İbn Hazm*, ed. İhsân Abbâs (Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabîyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1983), 4/337-338.

²⁹ Örneğin Ebû Zehre (ö. 1974) cedelin tarihini ele aldığı *Târîhu'l-Cedel* isimli kitabında yer verdiği “Cahîlye Döneminde Cedel”; “Hz. Peygamber (a.s) Döneminde Cedel”; “Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Cedel”; “Emeviler Döneminde Cedel” gibi başlıklarda Müslümanların Yunan felsefesiyle tanışmadan önce de cedelin var olduğunu göstermektedir. Ebû Zehre, *Târîhu'l-Cedel*, 12, 40, 82, 113.

³⁰ Ebû Zehre, *Târîhu'l-Cedel*, 7; Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı*, 41.

³¹ Ebû Zehre, *Târîhu'l-Cedel*, 42, 48.

Âdem'den (a.s) bu yana ilahi tebliğ ile mükellef olan bireylerin bu disiplinden bigâne kaldığı düşünülemez. Bununla birlikte belli bir sisteme göre cedelin yapılmaya başlandığına dair ilk örnekler Antik Yunan'da rastlanıldığı için başlangıcını Antik Yunan olarak kabul etmek mümkündür.³² Antik Yunan'daki cedel ilminin İslâm düşüncesi içerisine girmesi ise fetih hareketleri vesilesiyle olmuştur.

Cedelin (diyalektiğin) kurucusu Elea'lı Zenon sayılır. Zenon'un cedeli, (diyalektiği) ihtimali gerçeğe benzer ve yakın olanı konu alan bir tartışma yöntemidir. Bu yöntem, paradoksal olup olası önermelerle mümkün öncüllere bağlı kalmak zorundadır. Sofistlerin cedeli ise haklıyı ve haksızı, doğruyu ve yanlış, kısacası bütün tezleri bir savunma aracı, bir spekülasyon gayretidir. Onlar bu gayreti genelgeçer müşterek bir doğrunun olmadığını göstermek için olumsuz manada kullanmışlardır.³³ Denebilir ki, Zenon'a göre cedel, herhangi bir tartışmada "hakikate" götüren bir vasıta değildir.³⁴

Müslümanlar, Arabistan'ın kuzeyindeki bölgeleri fethedince, bu bölgedeki insanlar kısa süre içerisinde İslâm'ı kabul etmiş ve başta Yeni Eflatunculuk olmak üzere Yunan Felsefesi ve Mezopotamya medeniyetinin kültür ve birikimine ait muhtelif unsurlardan müteşekkil olan kendi kültürel birikimlerini direkt olarak İslâm'a taşımışlardır.³⁵

İslâm dünyasının Antik Yunan'daki cedel dâhil mantık çalışmalarıyla tanışması hicrî üçüncü asırda Aristo'nun kaleme aldığı eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi ile başlamıştır. Mantık sanatının İslâm âleminde yeterince anlaşılıp gelişmesinde ise Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) önemli katkıları olmuştur.³⁶ Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi birçok İslâm aydını önemli ölçüde Aristo'nun *Organon* isimli mantık külliyyatının beşinci kitabı olan *Topica*'yı referans alarak Kitâbü'l-Cedel veya benzer

³² Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı*, 41.

³³ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 51.

³⁴ Hüseyin Doğan, "İslâm Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (15 Aralık 2011), 158.

³⁵ Doğan, "İslâm Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel", 162.

³⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 6-8.

adlar etrafında cedele dair eserler kaleme almış ve genellikle cedeli, Aristo'ya uygun olacak şekilde izah etmişlerdir.³⁷

İslâm düşünce dünyasına Aristo diyalektiği ile dâhil olan ve cedel adını alan tartışma ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in tartışma metoduyla kâmil manada uyumlu olmadığından ötürü Müslüman âlimler tarafından Kur'ân ve sünnet ışığından bu disiplin iyileştirilerek geliştirilip Münâzara ismini almıştır.³⁸ Böylece fıkıh³⁹, kelim⁴⁰ ve diğer ilimlerde, aynı veya farklı mezhep mensupları arasında cereyan eden ilmî tartışmalarda cedel kullanılmıştır.⁴¹ Tartışma metodu olarak cedel, ıstılâhları bir bütün olarak ortaya çıkmadan önce bir başka deyişle kâmil anlamda bir ilmî disiplin haline gelmeden önce fikhî tartışmalarda kullanılmıştır. Bilhassa Bağdat'taki ulema arasında cedele olan ilgi oldukça fazladır.⁴² Klasik fıkıh literatürüne bakıldığında “fein kîle-denilirse” (فَيْنٌ قَيْلٌ) “kîle lehu-ona denilir” (قَيْلٌ لَه) şeklinde bir usûlün takip edildiği ve bu usûlle müellifin beyan ettiği görüş ile ilgili kendisiyle cedel yaptığı müşâhâde edilmektedir. Örnek olarak İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle*'si ve Hanefî mezhebi âlimlerinden Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l-Usûl* isimli usûl eseri zikredilebilir.⁴³

2. Âmidî'nin Gâyetü'l-Emel fî İlmi'l-Cedel Adlı Eseri

Cedel ilmi, meselelere çeşitli yönlerden bakabilme kabiliyetini elde etmeyi ve bunun sonucu olarak hakikate ulaşabilme yolunu kolaylaştırmaktadır. Bu alanda yazılan

³⁷ Yavuz, “Cedel” (1993), 209.

³⁸ Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, 23.

³⁹ Fıkıh usûlünün işlevi delilleri serdetmektir. Cedelin işlevi ise ortaya koyulan deliller ile hangi açılardan çıkarımların edilebileceğini ve buna yönelik itirazların nasıl defedilebileceğini göstermektir. Bundan dolayıdır ki birçok fıkıh usûlü eseri, aynı zamanda bir uygulamalı cedel eseri olarak da kabul edilebilmektedir. Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı*, 70.

⁴⁰ Kelâm ilminde cedel yönteminin nasıl uygulandığı ve uygulanış biçimleriyle ilgili detaylı malumat için bk. Doğan, “İslâm Kelâmcılarına Göre Cedel Yönteminin Uygulama Alanı ve Pratikteki Yansımaları”, 67-94.

⁴¹ Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1983), 105; Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, 23.

⁴² Ahmet Numan Ünver, “Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve ebu't-Tayyib et-Taberî Arasındaki Bir Münâzara Bağlamında”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, (15 Haziran 2019), 70.

⁴³ Bazı örnekler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *er-Risâle*, ed. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 110, 133, 309, 353, 524; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl Fi'l-Usûl* (Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 1/87; 1/111; 2/210; 2/234; 3/88; 3/273; 4 127.

önemli eserlerden biri olan *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* aşağıdaki ilgili başlıklarda genel hatlarıyla mütalaa edilmektedir.

2.1. Eseri Yazma Amacı

Seyfeddin el-Âmidî⁴⁴, kitabını yazma amacını⁴⁵ şu şekilde açıklamaktadır:

Çağımızda fıkıh ilmiyle iştigal eden bir grup, Şerîf el-Merâğî'ye (ö. 543/1148) nispet edilen “Cedel” kitabına yoğunlaşmıştı. Onların yoğunlaşmalarının nedeni, söz konusu kitabı bu alanda ulaşılabilecek en uç hedef ve en üst mertebe olarak görmelerinden kaynaklanmaktaydı. Diğer cedel kitaplarına nispeten bu kitabın tam da iddia edildiği şekilde olduğunu tereddütsüz olarak söyleyebilirim. Çünkü bu kitap ilgili alanda yazılan ayrıntılı eserler ve amaca ulaştırmayan özet metinlerden farklı olarak bu ilimde elde edilmesi hedeflenen konuları kapsamaktadır. Fakat bununla birlikte bazen olmazsa olmazlara yer vermemiş ve uzak ibarelerle kendisinden kaçınılmayacak bazı şeylerden kaçınmıştır. Tetkik ve tahkikin gerektiği bazı yerlere de eserde yeterli kadar değinilmemiştir. Bu sebeplerle ve bazı yol gösterici hocaların zorlamasıyla cedel konusunda kurallara şamil ve karışıklıklardan arınmış, cedelcilerin bütün maksatlarını haiz ve muhakkiklerin tökezledikleri yerleri açığa çıkartan bir kitap telif etmekten kendimi alıkoyamadım.⁴⁶

⁴⁴ Seyfeddin el-Âmidî'nin tam adı Ebü'l-Hasen (veya Ebü'l-Kâsım) Alî b. Ebî Ali b. Muhammed b. Sâlim'dir. 551'de (1156) Âmid'de bugünkü adıyla Diyarbakır'da doğmuştur. Âmidî'nin ailesi hakkında kaynaklarda detaylı bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bağdat, Şam ve Mısır gibi eyaletlerde eğitim görüp dersler vermiştir. Âmidî; kelam, fıkıh usûlü, felsefe, mantık, hilaf, cedel, münâzara gibi ilimlerde döneminin önde gelen âlimleri arasında sayılmaktadır. Kıskançlık ve itikad bakımından bozuk olduğuna yönelik ithamlar gibi nedenlerden ötürü birçok sorunla karşılaşmıştır. Yaşadığı sorunlar nedeniyle evine çekilip münzevi bir hayat yaşamak zorunda bırakılan Âmidî 631/1233'te vefat etmiştir. Âmidî'nin bilinen eserleri içerisinde *Ebkârü'l-Efkâr*, *Gâyetü'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*, *Risâle fi İlmillâh*, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, *Münthe's-sûl fi İlmi'l-Usûl*, *el-Mübîn fi Me'ânî Elfâzi'l-Hukemâ* ve *Ulûmi'l-Evâ'il ve'l-Evâhir*, *Keşfü't-Temvîhât*, *el-Me'âhiz' âle'r-Râzî* yer almaktadır. Daha fazla ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî İbn Ebî Useybia, *'Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Enbâ*, ed. Nizar Rıza (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hayat, ts.), 650-651; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, 3/293-294; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi Ahbâri Men Zehab*, ed. Mahmud el-Arnaud (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986), 7/253-254; Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *El-Cedel, Muhakkikin Girişi*, ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali el-'Umeyrîni (Riyad: Dâru'd-Tedmuriyye, 2015), 10-29; Emrullah Yüksel, “Âmidî, Seyfeddin” (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/57-58; Hakan Çoşar, “Seyfeddin Âmidî'nin Hayatı, İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Eserleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 8/2 (01 Haziran 2008), 172-197.

⁴⁵ Âmidî'den önce cedel konusunda kitap telif eden Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), hem *el-Mülahas fi'l-Cedel* hem de *el-Me'ûne fi'l-Cedel* adlı eserinde telif amacına yer vermiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111) ise *el-Münthehal fi İlmi'l-Cedel* adlı eserinde telif amacına yer vermemiştir. Dolayısıyla bu konuda Âmidî'nin Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye uyduğu söylenebilir. Âmidî, *el-Cedel, Muhakkikin Girişi*, 32.

⁴⁶ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *el-Cedel*, ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali el-'Umeyrîni (Riyad: Dâru'd-Tedmuriyye, 2015), 73-74.

2.2. Eserin Muhtevası

Kitap bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır.⁴⁷ Mukaddime bölümünde yazar cedel ilminin tanımına ve konusuna⁴⁸ yer vermektedir. Birinci bölümde “el-kavlü’ş-şârih”⁴⁹ ele alınmaktadır ve üç kısımda incelenmektedir. Birinci kısımda Kavlü’ş-şârih’i oluşturan “zât” ve “araz”lar ta’rîf edilmektedir.⁵⁰ İkinci kısımda, meselelerin kendisiyle anlaşıldığı edatlar ve kısımlarına yer verilmektedir. Onlar da “hel (هل)” “mâ (ما)”, “eyyu (أي)”, “lem (ل)” ve “mâ (ما)” olmak üzere dört tane istifham harfidir. Âmidî bu kısımda özsel tanım (*had*) ve ilintisel tanım (*resm*) ile ilgili bilgiler üzerinde durmaktadır.⁵¹ Üçüncü kısım, iki kaide etrafında işlenmektedir: Birinci kaide delil ve çeşitleri⁵² ikinci kaide ise hüküm ve çeşitleri ele alınmaktadır.⁵³

İkinci bölümde ise Âmidî’nin cedel ilminin genel amacı olarak nitelendirdiği deliller (حجج) konusu mütalaa edilmektedir. Bu bölüm bir giriş ve üç metottan oluşmaktadır. Giriş bölümünde münâzara ilminin öneminden bahsedilmektedir.⁵⁴ Birinci metot, belli bir mezhebe müntesib tartışmacının deliline ve farazi fetvanın câiz olduğuna dairdir.⁵⁵ İkinci metot zannî meselelerin⁵⁶ deliliyle ilgilidir.⁵⁷ Üçüncü metot şer’î delillere göre bazı kaidelere ayrılmıştır. Birinci kaide; kitab, sünnet ve icmânın zâhirine bağlanma ve bunlara dair itirazlar ve bu itirazlara yönelik cevaplardır.⁵⁸ İkinci kâide kıyasa tutunmadır. Burada Âmidî, kıyasın sıhhat şartlarını ve kıyasa yönelik itirazları

⁴⁷ Âmidî, *el-Cedel*, 74.

⁴⁸ Âmidî, cedel’in istilâhî tanımını şu şekilde yapmaktadır: cedel, kendisiyle konunun hatalı ve doğru yönlerinin bilindiği, tatışan iki kişiyi şek ve zandan uzaklaştıran sanatın kanunundan ibarettir. Âmidî’ye göre fıkıhçıların cedel konusundaki bahisleri “el-kavlü’ş-şârih / bir kavramı açıklayan söz” ve “hucce / delil” ile münhasır olduğu için cedel’in konusu da “el-kavlü’ş-şârih / bir kavramı açıklayan söz” ve “hucce / delil”dir. Âmidî, *el-Cedel*, 75, 77.

⁴⁹ Bir kavramı açıklayan söze yani tanıma İslâm mantıkçıları “kavl-i şârih” demişlerdir. “Kavl” ile tanımın hüküm ifade eden müellef bir söz olduğu, “şârih” ile de tanımın, künhü ile açıklanamı diğer bir ifadeyle tanımlanamı, dışında kalan şeylerin bütününden temyiz edici olması kastedilmektedir. İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 81.

⁵⁰ Âmidî, *el-Cedel*, 78-82.

⁵¹ Âmidî, *el-Cedel*, 83-99.

⁵² Âmidî, *el-Cedel*, 100-138.

⁵³ Âmidî, *el-Cedel*, 139-155.

⁵⁴ Âmidî, *el-Cedel*, 156-157.

⁵⁵ Âmidî, *el-Cedel*, 158-164.

⁵⁶ Müeelife göre zanni meseleler de sem’iyyât konularının zâhirleriyle ilgilidir. Çünkü aklî ve kat’î delil getirilen sem’iyyât konularında zanna yer yoktur. Âmidî, *el-Cedel*, 165.

⁵⁷ Âmidî, *el-Cedel*, 165-169.

⁵⁸ Âmidî, *el-Cedel*, 169-191.

tahlil etmektedir.⁵⁹ Üçüncü kaide, istidlâl ile ilgilidir.⁶⁰ Tearuz halinde deliller arası tercih kısmı da üçüncü metot başlığı altında ele alınıp iki kısımda incelenmektedir. Birinci kısımda tearuz halindeki nasslar arasındaki tercihe ayrılmış ikinci ve kitabın son kısmında ise illetler arası tercih üzerinde durulmaktadır.⁶¹

2.3. Eserin Özellikleri

Şerîf el-Merâğî'nin cedel adlı eserine yazılmış bir şerhtir.⁶² Eserin bir tane mahtût nüshası vardır. Söz konusu nüsha Paris Millî Kütüphanesinde 5318 nolu numarada kayıtlıdır.⁶³ Müellif delilin ta'rîfini yaptıktan sonra onu aklî ve sem'î olarak ikiye ayırmaktadır. Ve asıl maksadlarının aklî değil, sem'î delil olduğunu belirtmiştir. Sem'î delili de asıl ve asla dayanan olmak üzere ikiye ayırmıştır. Asıl'dan kastedilenin kitap, sünnet ve icmâ olduğunu; 'asla dayanan'dan maksadın ise kıyas ve istidlâl olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴

Müellif, eserinde genel olarak bir konuyu derinlemesine etüt etmeden evvel konunun daha iyi anlaşılması için konunun ıstılahlarını ta'rîf etmiştir. Örneğin delillerden bahseden Âmidî, öncelikle delilin ta'rîfini yapmıştır. Daha sonra delillerden kitabı anlatınca kitabın ta'rîfini yapmıştır. Kitabın; emir, nehiy, haber, istihbâr, dua, vad, va'îd, zâhir, mücmel, mutlak, mukayyed, nâsih, mensûh olabileceğini belirttikten sonra bunların tek tek ta'rîfini yapmıştır.⁶⁵

Kıyas, cedel ilminin en önemli konularından biri olduğundan ötürü Âmidî, *Gâyetü'l-Emel*'de buna kapsamlı şekilde yer vermektedir. Kıyasın rükünleri olan asl, fer' ve illet ile bunlarla ilgili şartlar maddeler halinde sunulmaktadır.⁶⁶

Âmidî söz konusu eserinde değindiği konularla ilgili yapılmış itirazları veya yapılabilmesi muhtemel olan itirazları zikretmiş, ardından itirazları değerlendirip cevap

⁵⁹ Âmidî, *el-Cedel*, 191-368.

⁶⁰ Âmidî, *el-Cedel*, 369-386.

⁶¹ Âmidî, *el-Cedel*, 386-401.

⁶² Âmidî, *el-Cedel*, 22, 56.

⁶³ Âmidî, *El-Cedel, Muhakkikin Girişi*, 22.

⁶⁴ Âmidî, *el-Cedel*, 105, 128.

⁶⁵ Âmidî, *el-Cedel*, 100-122.

⁶⁶ Örnekler için bk. Âmidî, *el-Cedel*, 191, 199, 218.

vermiştir. Örneğin sukûtü icmâ'nın delil olabilmesiyle ilgili şu itirazlara yer vermiştir: İcmâ konusunda sukûtta bulunan kimseler, ilgili meseleyi reddetmede bir maslahat görmemiş veya red için bir engel ve mani ile karşılaşmış yahut da İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) “avl”⁶⁷ meselesiyle ilgili aktardığı gibi bir çekinme/korku nedeniyle sukûtta bulunmuş olabilirler. Keza icmâ konusu olan ilgili meselenin bir kısım müçtehitler nezdinde şöhret bulmamış olması aynı şekilde ilgili meseleye itiraz edip itirazı nakledilmeyenler veyahut itirazı bize ulaşmamış olanların olması da muhtemeldir. Bu ihtimallerin olduğu durumda icmâ gerçekleşmez. Âmidî'nin bu itirazlara cevabı şöyledir: Bu itirazlar her ne kadar mümkün ise de zâhir olan, sukûtların yalnızca ittifak ve icmâ üzere olduğudur. Eğer bu şekilde algılanmaz ise Müslümanların adaletleri konusunda sû'-i zann edilmiş olur. Ayrıca bu Allah için kınayıcının kınamasından çekinmeyen din önderlerine de töhmettir. Yine zâhir olan eğer icmâ edilen meseleyle ilgili bir karşıtlık varsa onun aktarılacağıdır.⁶⁸

Klasik dönem mantık eserlerinde “kavramlar” kısmının nihai maksadının “tanım” olduğu anlaşılmaktadır. Hadd'in karşılığı olan “tanım”, aslında terminolojik olarak zâtî ile yapılan ta'rîftir. Beş tûmelden arazın bulunduğu ta'rife ise ‘*resm*’ denir ve Türkçe’de “betim” ile karşılanır. Hem tanımı hem de betimi kuşatan cins mesabesindeki terim ise ta'rîf'tir.⁶⁹ Dolayısıyla bir şeyin tanımını efrâdını câmi‘ ağıyarını mâni‘ şekilde yapabilmek için had (الحد) ve resm (رسم) kavramları büyük önem arz etmektedir. Bundan mütevellit olsa gerektir ki Âmidî, eserinin başında had ve resm kavramlarının mahiyetleri üzerinde durmaktadır.⁷⁰ Âmidî gibi genel anlamda tüm usûl âlimlerinin

⁶⁷ Sözlükte yükselmek, meyletmek ve haktan sapmak gibi anlamlara gelen “avl” kelimesi fıkıh istilâhında belirli pay sahiplerinin mirastan alacakları meblağ hesap edilirken, payların toplamının ortak paydadan daha fazla çıkması halidir. Bu da sadece ortak paydanın altı, on iki veya yirmi dört olduğu hallerde mümkün olabilir. Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bârîf Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik* (Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313h), 6/244.

⁶⁸ Âmidî, *el-Cedel*, 189-190. Âmidî'den önce bu itirazlara ve cevaplara Ebû İshak eş-Şîrâzî yer vermektedir. Âmidî'nin zikrettiği itirazlar ve cevapları şîrazi ile birebir örtüşmektedir. Bu da onun bu konuda Şîrâzî'den etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Garbil'l-İslâmî, 1988), 2/690-697; Hamit Sevgili, *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 75-76.

⁶⁹ Zakir Demir, *Tefsir Terimilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rîfât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 40-41.

⁷⁰ Âmidî, *el-Cedel*, 87-89.

eserlerinin başında had ve ta'rife dair mülâhazalarda buldukları ve dolayısıyla bu konulara dair yaklaşımlarını kitaplarının mukaddimelerinde inceledikleri müşâhede edilmektedir. Örneğin Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) *Makâlatu'l-İslâmiyyîn*, el-Bâkullânî'nin (ö. 403/1013) *Temhîdu'l-Evâil ve Telhisû'd-Delâil*, el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Kifâye fi'l-Cedel*, el-Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, Kâdî el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Tavâli'u'l-Envâr min Metâli'i'l-Enzâr* adlı eserlerin mukaddimelerinde müellifler, had veya ta'rife dair yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır.⁷¹

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Kâfiye fi'l-cedel*, Şîrâzî'nin *el-Mülâhhas fi'l-cedel* ve Gazzâlî'nin *el-Müntehal fi'l-cedel* isimli eserleri, Âmidî'nin yararlandığı başlıca kaynakları teşkil etmektedir. Nitekim gerek içerik gerekse de metot olarak aralarında benzerlikler bulunmaktadır.⁷² Bununla birlikte Âmidî, cedel alanında eser yazan müelliflerin değindiği bütün konuları ele almamıştır. Örneğin Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) ve Ebû İshak eş-Şîrâzî gibi cedel alanında eser yazan müellifler "istishâbü'l-hâl" konusuna değinirken o değinmemiştir.⁷³ Ayrıca Âmidî, Gazzâlî gibi kitabının başında cedel ilminin yararlarına yer vermemiştir. Bunun yerine doğrudan konuya giriş yapmıştır.⁷⁴ Ancak deliller bahsinde cedelin yararı olarak nitelendirilebilecek şu ifadeye yer vermiştir. "Cedel kanunları, birbirlerine yakın olan durumlar arasında hak olanı ortaya çıkartmak için konulmuştur."⁷⁵

Müellif, örneklerini furû fıkhnın bir alanıyla sınırlandırmamış, aksine gerek ibâdet gerek muamelat gerekse de furû fıkhnın diğer alanlarından verdiği örnekler ile eserini zenginleştirmiştir.⁷⁶

Yazar zikrettiği konularla ilgili ihtilafları delilleriyle birlikte zikrettikten sonra *ve'l-muhtâr* ifadesine yer vererek kendi tercihini de dile getirmektedir. Örneğin tartışmada illetin asla aykırı olduğunu söylemenin kabul edilip edilmeyeceğine dair kabul edenlerin ve etmeyenlerin delillerini zikrettikten sonra *ve'l-muhtâr* ifadesini

⁷¹ Demir, *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı*, 47.

⁷² Âmidî, *el-Cedel, Muhakkikin Girişi*, 45.

⁷³ Âmidî, *El-Cedel, Muhakkikin Girişi*, 42.

⁷⁴ Gazzâlî, *el-Müntehal fi'l-Cedel.*, 310.

⁷⁵ Âmidî, *el-Cedel*, 159.

⁷⁶ Bazı örnekler için bk. Âmidî, *el-Cedel*, 138, 150, 200, 213, 221, 257.

kullanarak kendi tercihinin ne mutlak kabul ne de mutlak red şeklinde olduğunu bilakis aykırılıkla ilgili tafsilatın gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷ Aynı şekilde farazi fetvânın caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu, İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) caiz görmediğini buna karşılık bir kısım cedel âliminin caiz gördüğünü belirttikten sonra muhtâr olan görüşün caiz gören görüş olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

Fıkıh usûlü terimlerinin anlamındaki ihtilâfa genelde kısa ve öz olarak değinilmiştir. Eserde bir terim tanıtılmadan terimlerle ilgili yapılan başlıca ta'rîfler kısaca zikredilmiş, ardından müellif isabetli bulduğu ta'rife yer vermiştir. Örneğin hüküm ve çeşitlerini ele alırken mekruh ile ilgili yapılan ta'rîflere yer vermiştir. Ardından müellifin isabetli bulduğu ta'rîf "Ve's-sahih" nitelendirilmesiyle belirtilmiştir.⁷⁹

Gâyetü'l-Emel, hamdele ve salvele ile başladığı gibi hamdele ile nihayete ermektedir. Kitabın sonundaki hamdeleden sonra müellif kitabın bitiriliş tarihini yani ferağ/ketebe kaydını (*hardü'l-metn*) da eklemiştir. Bununla birlikte Âmidî'nin "ferağ kaydı" esas alınarak nüsha tarihlendirilmesi yapılamamaktadır. Zira söz konusu eserde verilen tarih bilgisi net değildir. Bununla birlikte müellifin bitirme tarihi olarak verdiği ay Şaban ayının ilk günleridir. Muhakkik el-'Umeyrînî de benzer şekilde "ferağ kaydı"nda yer alan yıl bilgisini anlayamadığını belirtmektedir.⁸⁰

2.4. Eserde Müellifin Konuları Ele Alış Biçimi

Âmidî, konuları serdederken üslup olarak kâfiyeli, edebî ve belîğ tabirler kullanmak suretiyle itnâbta bulunmamıştır. Bunun yerine kısa ve öz ifadeleri tercih etmiştir. Böylesi bir anlatım metodunun da okuyucuya kolaylık sağladığı düşünülebilir. Meseleleri veciz olarak sunduğu için yer yer de şerhe ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Eserde müellifin konuları ele alma metodunu şu iki örnekle gösterebiliriz:

Örnek 1: Âmidî delillerden sünnet konusunu şu şekilde işlemektedir:

⁷⁷ Âmidî, *el-Cedel*, 207-209.

⁷⁸ Âmidî, *el-Cedel*, 159-160.

⁷⁹ Âmidî, *el-Cedel*, 147-148.

⁸⁰ Âmidî, *el-Cedel*, 401.

Sünnet kelimesi sözlükte ‘yol, yöntem’ anlamına gelmektedir. Şer‘î olarak ise Hz. Peygamber’den (a.s) tesis ve temhîd için sâdır olan, mucize olmayan ve mucize kategorisine girmeyen şeylerden ibarettir. Mucize olmaması ve mucize kategorisine girmemesi hasebiyle çeşitli şekillerde taksim edilmektedir. Nakledilmesi yönüyle mütevâtir ve âhad şeklinde olabilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in nakli hususunda ise böyle bir taksim söz konusu değildir. Burada mütevâtir ve âhad kelimelerini tanımlamak gerekir. Mütevâtir, yakın ifade eden bir grubun haberinden ibârettir. Bazılarının zannettiği gibi tevâtürün gerçekleşmesi için belirli bir sayı sınırlaması yoktur. Bilakis yakînin hâsıl olmasıyla tevâtür gerçekleşmiş sayılır. Bir şehrin varlığıyla ilgili haber gibi. Ahâd ise sadece zan ifade eden haberden ibârettir. İşiten ve haber verenin farklı kişiler olmasına bağlı olarak çeşitli mertebeleri bulunmaktadır.⁸¹

Örnek 2: Teâruz halinde delillerden bir kısmını diğer kısmına tercih etmeyi şu şekilde işlemektedir:

Teâruz eden iki kat‘î delil arasında yahut kat‘î bir delil ile zannî bir delil arasında tercih gerçekleşmez. Çünkü ikisinin bir konuda cem edilmesinin tasavvuru imkânsızdır. Karîneden bağımsız olarak teâruz halindeki zannî deliller arasında da tercih olmaz. Hâricî nedenlerden ötürü teâruz halindeki zannî deliller arasından biri diğerine tercih edilecek olursa tercih edilen görüşe icmâ ile uyulması gerekir. Şehâdet konusunda ise durum böyle değildir. Çünkü icmâ ehli, iki kişinin şahidliğine karşı ikiden fazla kişinin şahidliğini tercih etmemiştir. Teâruz halindeki zannî deliller arasından biri diğerine tercih edilecek olursa ona uymanın gerekliliği sâbit olduktan sonra cedelciler müstedillin tercih gerekçesine işâret etmesi gerekir mi gerekmez mi konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım cedel âlimi: “Tercih gerekçesine işâret etmesi gerekir. Çünkü bu delilin bütünlüğündendir” demiştir. Bir kısım cedel âlimi ise bunun zorluk ve sıkıntı barındırdığını bu nedenle müstedillin tercih gerekçesine işâret etmesinin gerekli olmadığını belirtmiştir. Muhtâr olan görüşe göre ise illet nedeniyle bazen tercih yapılır bazen de illet dışında bir nedenle tercih yapılır. Şayet tercihte bulunan, illet nedeniyle tercih yaptıysa tercih gerekçesine işâret etmesi gerekir. Eğer illet dışında bir nedenle tercih yaptıysa delilin sadece bir kısmına işâret etmiş olur. Çünkü hâricî olan tercih gerekçesi delilin bütünlüğünden değildir. Deliller arasında mertebesi en yüksek olan delil icmâ delilidir. Çünkü icmâ vahiyden sonra gerçekleşir. Dolayısıyla nesih konusunda güvencedir. Sonra ise kitap ve sünnet olan nastır. Daha sonra ise illetlerden istinbât edilen delildir.⁸²

2.5. Âmidî’ye Göre Fıkhî Tartışmada Cedelin Uygulanması

Fıkhî tartışmada uygulanan cedelin doğru bir zeminde yürütülebilmesi ve faydalı sonuçların elde edilebilmesi ile ilgili Âmidî’nin tercih ettiği bazı görüşlere değinmenin onun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz

⁸¹ Âmidî, *el-Cedel*, 123-125.

⁸² Âmidî, *el-Cedel*, 386-389.

- Âmidî'ye göre cedel yapılırken soru soran kişinin yani sâilin bir mezhebe mensup olması gerekmektedir.⁸³

- Fetva ve delil konusunda cevap veren kişinin cevabını geciktirmeksizin hemen vermesi evlâ olandır. Şayet geciktirilirse bir kısım cedelcinin sandığı gibi yenilgi sayılmaz. Sadece evlâ olan hareketin ihlali olur.⁸⁴

- Taraflardan birisinin kendince müsellemlenmeyen (veya ilkesel olarak kabul etmediği) hasmın delili ile ona karşı istidlâlde bulunması câiz değildir. İstidlâlde bulunacağı delilin öncelikle kendisi tarafından kabul edilebilir bir delil olması gerekir. Cedel yapan iki hasmın ittifâkla kabul ettikleri delil ile cevap vermek ise mutlak surette doğrudur ve “men‘i” kabul edilemez. Fakat Hanefî birisinin “mefhûm” ile Şâfiî birisine karşı yahut Şâfiî birisinin “mürsel” ile Hanefî birisine karşı istidlâlde bulunması kabul edilemez. Çünkü istidlâlde bulunan kişi kendisi nezdinde delil olmaya elverişli olmayan bir şeyle istidlâlde bulunmaktadır.⁸⁵

- Haberle ilgili itirazda bulunulurken önce isnad sonra metin tenkit edilmelidir. Çünkü metin tenkidi ile başlama, hadisin sıhhatini kabul ettiği hissini verir.⁸⁶

Âmidî, fikhî tartışmalarda yöneltilebilecek muhtemel itirazlara/sorulara yer vermektedir. Ahâd haberle ilgili yöneltilebilecek itirazlar olarak şunları zikredip değerlendirmektedir:

1. Hadisin senedinde ta‘n⁸⁷ olması. Bu da şu şekilde olur: (i) ‘sika muhaddislerden falan hadisin râvîsi hadis erbabının yanında metruktür veya hadis uydurmadır’ şeklinde nakilde bulunmadır. (ii) adil ve sika olarak bilinen bazı imamların râviyi cerh etmesi; (iii) ravinin rivâyetinin hilâfına fetva vermesi; (iv) aslın râvisinin

⁸³ Âmidî, *el-Cedel*, 157.

⁸⁴ Âmidî, *el-Cedel*, 164.

⁸⁵ Âmidî, *el-Cedel*, 165-168.

⁸⁶ Âmidî, *el-Cedel*, 177.

⁸⁷ Hadis ıstılâhında ta‘n “Râvinin adâlet ve zabt niteliklerinden birini yahut her ikisini eksiksiz olarak bulundurmadığını söylemek suretiyle râviyi cerh etmek” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Erul, “Ta‘n”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/558.

fer'in rivayetini inkâr etmesi; (v) haberi vâhidin umumu'l-belvâ konularında olması vs gibi durumlardır.⁸⁸

2. Fesadü'l-İtibâr. Muhâlifin itibâr etmediği bir delille istidlâlde bulunma durumudur. Örneğin Şâfi mezhebine mensup birisine karşı mürsel rivâyet ile istidlâlde bulunma.⁸⁹ Müellif, kıyas bahsinde konuyla ilgili şu örneğe yer vermektedir: Şâfi birisinin Zâhirî birisine kıyâsı kullanarak yaptığı itirâz. Burada muhâlif şöyle der: Senin burada sunduğun delil itibâr edilmesi yönüyle fâsittir. Çünkü sen delil olmaya elverişli olmayan bir şeye itibâr ettin.⁹⁰

3. Fesadü'l-vaz'. Delilin kabul edilmesi fakat delile hüküm bağlanabilmesi için delilin gerekli uygun yapıya sahip olmaması halidir. "Şâfi mezhebine mensup birinin Hanefî mezhebine mensup bir kişiye karşı umumu'l-belvâ olan bir konuda haberi vâhidle istidlâlde bulunması hali" örnek olarak verilebilir.⁹¹

4. Men'uz-zuhûriyye. Lafzın vaz' olduğu anlamın dışında çeşitli nedenlerden ötürü başka manalara da gelmesi ve bunun sonucunda mücmel olması halidir.⁹²

5. Te'vîl. Lafzı, zâhirinden uzaklaştırmanın elverişli olması sebebiyle onun zâhir mananın dışında farklı bir manaya gelmesinin muhtemel olduğunun beyan edilmesidir. Örneğin Müslümanın zimmiye karşılık öldürülmeyeceğine dair Hz. Peygamber'in (a.s) "Müslüman kâfire karşı öldürülmez."⁹³ sözüyle istidlâlde bulunan kişiye muhâlifi şöyle der: bu hadisteki hüküm her ne kadar zâhiren bütün kâfirler hakkında görünse de bundan kasıt harbî olan kâfirlerdir. Çünkü hadisin devamında "ve ahid sahibi (kâfir) ahdi (mühleti) içinde öldürülmez" denilerek ahid sahibi kâfir Müslümana atfedilmiştir. Asıl olanda âtuf ile ma'tufûn aynı hükümde olmasıdır. Dolayısıyla hadisteki kâfirden kasıt harbî olanıdır.⁹⁴

⁸⁸ Âmidî, *el-Cedel*, 173.

⁸⁹ Âmidî, *el-Cedel*, 174.

⁹⁰ Âmidî, *el-Cedel*, 224-226.

⁹¹ Âmidî, *el-Cedel*, 174.

⁹² Âmidî, *el-Cedel*, 174.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, ed. Muhammed fuâd Abdulbakî (Beyrut: Dâru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, 1952), "Kitâbu'd-Diyât", 21 (2660).

⁹⁴ Âmidî, *el-Cedel*, 175-176.

6. Muaraza. Kitap ve sünnetten müstedillin amacının zıttına delâlet edecek bir delil getirmedi.⁹⁵

7. Kavl bi'l-mûceb. Buna dair bilgiler için Âmidî, daha sonraları değineceği kıyas bahsinde okuyucuyu yönlendirmektedir. Söz konusu bölümdeki ilgili başlıkta şu ta'rîfi yapmaktadır: Delil getirenin (müstedillin) öne sürdüğü hükmün “kavl bi'l-mûceb” olmasından maksat müstedillin zikrettiği illetin gerektirdiği hükme Muhâlifin teslim olması fakat teslim olduğu ilgili hükmün, üzerinde tartışılan konuda teslim olmasını gerekli kılmaması halidir.⁹⁶

Müelif kitabının önemli bir yekûnunu kıyas deliline yönelik itirazlara ayırmıştır. Kıyasa dair yer verdiği itirazları iki ana başlıkta ele almaktadır. Birincisi kelâmdeki çelişkilere yönelik itirazlardır. Bunlar da (i) fesadü'l-i'tibâr, (ii) fesadü'l-vaz', (iii) aslın hükmünün men' edilmesi, (iv) istifsâr⁹⁷, (v) vasfın asılda bulunmasının men' edilmesi, (vi) zikredilen vasfın illet olmasının men' edilmesi, (vii) nakz⁹⁸, (viii) asılda muaraza, (ix) illet olarak tespit edilen vasfın fer'de bulunmasının men' edilmesi ve (x) kavl bi'l-mûceb olmak üzere on tanedir.

İkincisi ise fikhî olayların gerçekleşmesine ve hükümlerin gereklerine yönelik itirazlardır. Bunlar da on tanedir: (i) Ademü't-tesir⁹⁹, (ii) Kesr¹⁰⁰, (iii) Aks¹⁰¹, (iv) Taksim¹⁰², (v) İlet olduğu zannedilen vasfın asılda ve fer'de farklı olması, (vi) Asılda

⁹⁵ Âmidî, *el-Cedel*, 177. Buna dair örnek için bk.Nasi Aslan, “Eş'arî Usûlcülerin Nesih Konusunda İmam Şâfiî'ye Yönelttiği Eleştiriler -Râzî ve Âmidî Örneği”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18/36 (2020), 10-13.

⁹⁶ Âmidî, *el-Cedel*, 319.

⁹⁷ Âmidî, istifsâr'ı zikredilen lafzın açıklanmasını isteme olarak ifade etmiştir. Âmidî, *el-Cedel*, 235.

⁹⁸ Nakz, illet olduğu iddia edilen vasfın bulunması fakat söz konusu illetin gereği olan hükmün tehallûf etmesi yani olmamasıdır. Âmidî'ye göre bu durum illetin iptalini gerektirir. Âmidî, *el-Cedel*, 295.

⁹⁹ Hükümler üzerinde herhangi bir etkisi olmayan vasıflardır. Âmidî; hükümde, vasıfta, asılda ve tartışılan konuda olmak dört başlıkta incelemiştir. Örneğin havadayken satılan kuşa, ”Bu görülmeden satılan bir maldır. Dolayısıyla satımı caiz değildir.” denilmektedir. Hâlbuki havada olan kuşun teslim edilme durumu olmadığı için görülse dahi satışı câiz değildir. Buna göre “Görülme” vasfının, havadaki kuşun satılmamasında bir etkisi yoktur. Âmidî, *el-Cedel*, 331-337.

¹⁰⁰ Kesr, illet olduğu zannedilen vasfın bulunması fakat hikmetin bulunmaması halidir. Âmidî, *el-Cedel*, 338.

¹⁰¹ Hükmün bulunması fakat illetin bulunmaması halidir. Âmidî, *el-Cedel*, 341.

¹⁰² Lafzın gerçekleşme ihtimali eşit olan iki ihtimal arasında gidip gelmesidir. Birinci ihtimal müsellemler olup maksadı gerçekleştirmez iken ikinci ihtimal memnu' olup maksadı gerçekleştirmektedir. Âmidî, *el-Cedel*, 343.

ve fer‘de gerçekleşen maslahatın muhtelif olmasının beyan edilmesi, (vii) Aslın ve fer‘in hükümlerinin muhtelif olmasının beyan edilmesi, (viii) Muaraza, (ix) Kalb¹⁰³, (x) Terkib¹⁰⁴.

Sonuç

Cedeli, farklı görüşlere sahip iki kişinin bir araya gelip bir mesele hakkında konuşup müzâkere etmeleri, karşılıklı olarak birbirlerinin fikirlerini çürütmeye çalışmaları ve karşıdakinin duygu, düşünce ve görüşlerini değiştirmeyi hedefleme eylemi olarak düşündüğümüzde insanlığın başlangıcıyla birlikte var olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın cedel, diyalektik teriminin karşılığı olarak alındığında ilk defa Elealı Zenon tarafından kullanıldığı ifade edilebilir. Antik Yunan’daki cedel de fetih hareketleriyle İslâm düşünce dünyasına dâhil olmuştur. Cedel, bir konuda tartışan iki kişi arasında gerçekleşmektedir. Bu kişilerden birisi soru soran (*sâil*), diğeri de cevap verendir (*mûcib*). Bazen cedelci iddia ettiği fikri savunmak suretiyle cevap veren (*mûcib*) pozisyonunda olur; bazen de muhatapın fikrini çürütmek için soru soran (*sâil*) konumunda olur. Fıkhî tartışmalarda cedel ilmi, tartışılan meseleyle ilgili yapılan hataları fark edip düzeltme ve muhtelif görüşler arasından tercihte bulunma kabiliyetini ve imkânını vermektedir.

Âmidî cedel alanında kaleme aldığı eserinde bir mesele hakkında istidlâlde bulunurken gözetilmesi gereken esasları, kendisine karşı istidlâlde bulunan Muhâlifinin kusurlarını görüp tenkit etme ve cedel esnasında şer‘î delillerle doğru istidlâlde bulunma gibi konuları ortaya koymaktadır. Özet olarak Âmidî’nin eserinde cedel ve münâzara ile ilintili olan fıkıh usûlü konularını tahlil ettiğini daha sonra cedelde bulunmanın ilkelerini açıkladığını söyleyebiliriz. Özellikle çağdaş fıkhî meselelere dair birbirine taban tabana zıt görüşlere sahip fertlerin doğru bilgiye cedel çerçevesinde ulaşabilmeleri

¹⁰³ Kalb, müstedillin kıyasındaki aslı ve illeti kullanarak müstedillin bağladığı hükmünün zıddını bağlamadır. Örneğin dayı vâris olur diyenler, “Dayı vârisi olmayanın vârisidir.” hadisiyle istidlâl etmektedirler. Muhâlif yani dayı vâris olmaz diyenler ise, “Sabır, çaresi olmayanın çaresidir. Açlık, azığı olmayanın azığıdır.” sözündeki mübâlağa gibi ilgili hadisinde dayının vâris olamayacağını mübâlagalı beyanı olduğunu belirterek hadisi müstedillin aleyhine çevirmişlerdir. Âmidî, *el-Cedel*, 357-365.

¹⁰⁴ İki muhalif mezhebin ihtilafının tek bir illette birleştirilmesidir. Âmidî, *el-Cedel*, 366.

mümkündür. Bunun için Âmidî'nin *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel* adlı eseri uygun ve geçerli metotların kullanılabilmesine yönelik önemli bir hüviyete sahip olmaktadır.

Kaynakça

- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-Cedel*. ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali Umeyrînî. Riyad: Dâru'd-Tedmuriyye, 1. Basım, 2015.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *El-Cedel, Muhakkikin Girişi*. ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali Umeyrînî. Riyad: Dâru'd-Tedmuriyye, 1. Basım, 2015.
- Aristoteles. *Organon V (Topikler)*. çev. H. Ragıp Atademir. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1996.
- Aslan, Nasi. "Eş'arî Usûlcülerin Nesih Konusunda İmam Şâfiî'ye Yönelttiği Eleştiriler - Râzî ve Âmidî Örneği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18/36 (2020), 1-15.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 5. Basım, 1990.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *El-Fusûl Fi'l-Usûl*. Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Cevizci, Ahmet. *Felesefe Sözcüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çoşar, Hakan. "Seyfeddin Âmidî'nin Hayatı, İslam Düşüncesindeki Yeri ve Eserleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 8/2 (01 Haziran 2008), 167-197.
- Demir, Zakir. *Tefsir Terimibilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Doğan, Hüseyin. "İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (15 Aralık 2011), 157-174. <https://doi.org/10.17335/suifd.59717>
- Doğan, Hüseyin. "İslâm Kelâmcılarına Göre Cedel Yönteminin Uygulama Alanı ve Pratikteki Yansımaları". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (01 Ocak 2017), 67-67. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.295279>
- Ebü Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Târîhu'l-Cedel*. Dâru Fikri'l-Arabî, 1. Basım, 1980.
- Emiroğlu, İbrahim. "Cedel nedir?" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1999), 17-37.
- Emiroğlu, İbrahim. "Cedelin işleyişi ve değeri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 5. Basım, 2009.

- Erul, Bünyamin. "Ta'n". 39/558-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gazzali, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b Muhammed. *el-Müntehal fi'l-Cedel*. ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali Umeyrîni. Beyrut: Darü'l-Verrak, 2004.
- Gazzali, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b Muhammed. *el-Müntehal fi'l-Cedel, Muhakkikin Girişi*. ed. Ali B. Abdulaziz b. Ali Umeyrîni. Beyrut: Darü'l-Verrak, 2004.
- İbn Ebû Useybia, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî. *'Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etubbâ*. ed. Nizar Rıza. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hayat, ts.
- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*. ed. İhsan Abbas. Beyrut: Daru Sâdır, 1970.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm. *Resâ'ilü İbn Hazm*. ed. İhsân Abbâs. Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1. Basım, 1983.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. ed. Muhammed fuâd Abdülhakî. Beyrut: Dâru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, 1952.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*. ed. Mahmud el-Arnaud. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1. Basım, 1986.
- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Siddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî. *Ebcedü'l-'Ulûm*. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2002.
- Kaya, Mahmut. *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1983.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. Basım, 1986.
- Sevgili, Hamit. *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Siirdî, Molla Halil. *Telmîhu'l-İsâgücî*. ed. Hamit Sevgili. İstanbul: Haşimi, 1. Basım, 2020.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. ed. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1. Basım, 1940.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsiru's-Şaravî*. 20 Cilt. Matabiu'l-Ahbari'l-Yevm, 1997.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Garbil'l-İslâmî, 1. Basım, 1988.

- Ünver, Ahmet Numan. “Cedelîn fıkıh ilminde kullanımı: kudûrî ve ebu't-Tayyîb et-Taberî arasındakî bir münâzara bağlamında”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 67-91. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.544198>
- Ünver, Ahmet Numan. *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (ebu İshak eş-Şirazî Örneği)*. Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “CEDEL - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1993. Erişim 18 Aralık 2020. /cedel
- Yüksel, Emrullah. “Âmîdî, Seyfeddin”. 3/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 2. Basım, 1994.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bârîî. *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*. Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1. Basım, 1313h.